

способов взаимодействия. Носители бедности признают потребность в психологической помощи для себя, однако их признание носит экстернальный характер. От окружающих они ожидают помощи в преодолении страхов и неуверенности и повышении самооценки. Они мало интересуются положительным опытом других людей и возможностями его использования в собственной жизнедеятельности, предпочитая при этом малопродуктивное общение с носителями подобных проблем. В практической психологической помощи носителям бедности целесообразно соблюдать такую последовательность: работа по преодолению страхов и неуверенности, обсуждение жизненных сценариев, ориентация на положительные примеры, обмен жизненным опытом.

Ключевые слова: бедность как стиль жизни, самоэффективность, ценностно-ориентационное самоопределение, социально-психологические

Vasiutynskiy V. O. Overcoming Poverty in Oneself: Social and Psychological Means of Increasing Person's Self-Efficacy

A person's self-efficacy includes the social and psychological components. People in poverty as a lifestyle are inefficient in using interaction with the social environment and passive in social activities. In this regard, the problem of increasing role of social and psychological impact on these persons becomes clearer. A content of psychological help for them focuses on three components: the objectives, the organizational forms and methods, the techniques of influence and the ways of interaction. People in poverty recognize a need of psychological help for themselves, but their recognition is the nature of externalities. They expect others to help in overcoming fears and uncertainties and improving self-esteem. They have little interest in other people's positive experiences and the opportunities to use it in their own life activity, preferring thus unproductive communication with the people of similar problems. In practical psychological help for the people in poverty it is advisable to follow such sequence: work to overcome the fears and uncertainties, discussing life scenarios, focus on the positive examples, and the exchange of experiences.

Key words: poverty as a life style, self-efficacy, value-orientation self-determination, social and psychological means of influence, psychological help.

© Васютинський В. О.

О. В. Сушич

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Чинники формування нинішньої ситуації в Україні проаналізовано в ситуаційному контексті, визначено її найхарактерніші тенденції та перспективи подальшого науково-аналітичного осмислення. Приді-

лено увагу макросередовищним параметрам соціальної ситуації, яка складається сьогодні в країні. На основі аналізу результатів усеукраїнських репрезентативних опитувань ІСПП НАПНУ визначено, що підвищення соціальної напруженості в суспільстві свідчить передусім про зниження довіри населення до державної влади, яке посилюється чинником політичного маніпулювання, коли певні сегменти суспільної думки артикулюються та штучно робляться “найвагомішими” в критичні моменти розвитку Української держави. Ці сегменти, як то: мова, історична пам’ять, зовнішньополітичні орієнтації тощо, набуваючи вирішального значення напередодні виборчих кампаній і практично зникаючи в міжвиборчий період, перетворюються на демаркаційні лінії розмежування регіонів України та стають чинниками суспільної дезинтеграції. Стверджується, що динаміка суспільних очікувань, турбулентність громадської думки залежать як від ситуаційних чинників, так і від дій центральної влади в різних регіонах країни, а тому в кризові періоди відбувається певний сплеск протестних настроїв, які накладаються на динаміку недовіри до держави як такої чи принаймні до органів державної влади та управління. Попри те, що рівень суспільно-політичної активності залежить від багатьох чинників і їх має бути багато, аби протестні настрої переросли в реальні протестні дії, найближчий час загрожують важкопрогнозованими, ситуативними комбінаціями майбутнього, що можуть спричинити масові заворушення.

Ключові слова: соціальна ситуація, ситуаційні чинники, системна криза.

Проблема. Україна зіткнулася з неочікуваними та непередбачуваними випробуваннями. Загрози національній безпеці, можливість втрати суверенітету і цілісності країни, політичної та економічної незалежності держави постали надзвичайно гостро, а очікування з приводу стабілізації ситуації поки що є досить примарними. Як би ми не позначили події в Україні, вочевидь, це результат взаємного перетинання і впливу як внутрішніх чинників, так і зовнішніх впливів, унаслідок яких Україна сьогодні сприймається окремими міжнародними політиками та експертами як об’єкт геополітичних маніпуляцій.

Відмітною рисою багатьох експертних оцінок ситуації в Україні є констатація поглиблення кризових проявів, найглибших за всі роки незалежності. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України “Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання” ситуацію в Україні охарактеризовано як системну кризу – кризу базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, на яких будувалася чинна модель розвитку країни. Як зазначають автори доповіді, тривале нехтування потребою проведення суспільних перетворень, яких вимагали виклики сучасності, турбулентний післякризовий світ, призвело до деградації більшості важливих суспільних інститутів в Україні, по-

гіршило ситуацію щодо забезпечення базових прав і свобод людини і громадянина, поставило під загрозу суверенітет нашої держави [3, с. 3].

А. Єрмолаєв наголошує на тому, що незрілість або нездатність потенційно державотворчих сил на відповідальні дії, неготовність українського політикуму відповідати на соціальні й політичні виклики сьогодення спричиняють кризу державності. У результаті відбувається руйнування цілісності політичного простору України, дестабілізація конституційного ладу, параліч демократичних інститутів, поглиблення депресії в економіці, різке падіння рівня життя населення. Зростає соціально-політична напруженість у регіонах, посилюється зовнішній вплив і навіть безпосереднє втручання – підтримка сепаратистських заходів, активна “човникова” дипломатія з тим, щоб впливати на позицію політичних гравців, тощо [1].

Криза практично всіх сфер суспільного життя не могла не позначитися і на міжнаціональних та міжконфесійних відносинах. Етнокультурна неоднорідність українського суспільства, за В. Фесенком, стала не менш важливою передумовою кризи: ідентичність і політичні настановлення українських громадян суттєво відрізняються залежно від регіону проживання. Західна частина України і почасти її центральні області історично орієнтовані на Захід, на європейську цивілізацію, тоді як східні та південні регіони протягом багатьох століть були пов’язані з Росією і зберігають переважну орієнтацію на російську цивілізацію [5].

Усі названі вище причини протягом багатьох років закладали підґрунтя затяжної глибинної кризи, підточуючи фундамент Української незалежної держави. Отже, стан, у якому опинилася сучасна Україна, як справедливо зазначено в аналітичній доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України “Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях”, вимагає рішучих кроків модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства та державних інституцій, формування нових “правил гри”, а це можливо тільки за умови науково-аналітичного супроводу реформ, моделювання ситуацій, варіативного прогнозування [2, с. 4].

Нинішні буреломні події підтверджують прозорливість М. М. Слюсаревського в постановці питання адекватного розв’язання проблеми масштабу соціальних ситуацій та потреби ретельного аналізу глобальних, макро- та мікрорівневих ситуаційних чинників особистісного і суспільного розвитку [4]. Будучи багатоскладною та багатовимірною, нинішня ситуація в Україні акумулювала в собі без-

ліч різних за своїм масштабом – ситуаційних і середовищних – чинників.

Власне, у цій статті ми ставимо за *мету* проаналізувати в ситуаційному контексті чинники формування нинішньої ситуації в Україні, визначити її найхарактерніші тенденції та перспективи подальшого науково-аналітичного осмислення. Зокрема, ми приділимо увагу макросередовищним параметрам соціальної ситуації, яка склалася сьогодні в Україні. При цьому будемо по змозі посилалися на дані масових опитувань, що проводились останнім часом ІСПП НАПН України за всеукраїнською репрезентативною вибіркою, кількісний склад якої становив звичайно понад 2000 респондентів.

Результати репрезентативних опитувань громадської думки ІСПП НАПН України емпірично підтверджують, що підвищення соціальної напруженості в суспільстві свідчить передусім про зниження довіри населення до державної влади, що посилюється технологіями політичного маніпулювання, коли певні сегменти суспільної думки артикулюються та штучно робляться “найвагомішими” в критичні моменти розвитку Української держави. Ці сегменти, як то: мова, історична пам’ять, зовнішньополітичні орієнтації тощо, набуваючи вирішального значення напередодні виборчих кампаній і практично зникаючи у міжвиборчій період, перетворюються на демаркаційні лінії розмежування регіонів України та стають чинниками суспільної дезінтеграції. Про наявність маніпулятивного впливу може свідчити, зокрема, той факт, що якщо погляди на розвиток української нації та зовнішньополітичні орієнтації протягом багатьох років були прямо протилежними, то розбіжності щодо оцінок соціально-економічних та політичних реалій між населенням регіонів були мінімальними.

Довіра до державної влади. Як показує розподіл відповідей на запитання “Чи задовольняють Вас результати впливу на ситуацію, що склалася, з боку тих осіб (органів влади, інших структур), які впливають на неї, з Вашого погляду, найбільше?”, вважають, що не справляють такого впливу, чи вагаються з відповіддю сумарно 73,2% громадян України. Ця цифра майже дорівнює минулорічним показникам “дієвості” попередньої влади, що становили 73,9%. При цьому лідерство у “невпливовості” на ситуацію, на думку незадоволених громадян, утримує Верховна Рада України (76%), Кабінет Міністрів на чолі з А. Яценюком (70,6%) та Президент України П. Порошенко (65%).

Така низька оцінка ефективності новообраної влади зумовлена, найімовірніше, як ситуацією в країні, так і тими ініціативами, за рахунок яких державні мужі намагаються опанувати зовнішні та внутрішні виклики. Так, як погану і дуже погану соціально-економічну та полі-

тичну ситуацію, в якій проходить сьогодні їхнє власне життя і життя рідних і близьких, визначає 67,4% опитаних. Це більше ніж у 3,5 рази перевищує сумарну кількість тих, хто визначає цю ситуацію як нормальну та цілком нормальну (17,5%). При цьому таке співвідношення незадоволених і задоволених спостерігається в усіх регіонах України. Порівняно з 2012 р. – роком обрання попереднього складу Українського парламенту, сумарна кількість незадоволених та задоволених становила 44,5% і 37,9%, відповідно.

Цілком зрозуміло, що необхідність здійснення реформ вимагає прийняття іноді непопулярних серед громадян рішень. Проте коли внаслідок таких рішень порушується принцип соціальної справедливості, коли економічні проблеми намагаються розв'язувати за рахунок пересічних громадян, унаслідок чого 83,1% наших співвітчизників сумарно визнають, що в їхніх сім'ях не вистачає грошей, з них 20,7% опиняється за межею бідності, стає цілком зрозуміло, що така політика закладає чергову міну сповільненої дії, посилюючи рівень соціальної напруженості в суспільстві.

Що ж стосується оцінювання громадянами результатів діяльності президента П. Порошенка, то зазначимо, що здобуття 2-го місця Блоком П. Порошенка на парламентських перегонах восени 2014 р. опосередковано засвідчило зниження рейтингу президента після його переконливої перемоги на президентських виборах. В умовах зовнішньої військової інтервенції та збройного конфлікту на сході України невдачі Української армії та невдалі спроби мирного врегулювання конфлікту ставляться в провину, а відтак – й особисту відповідальність передусім П. Порошенку. Зокрема, більше половини опитаних українців (56,8%) вважають, що, не покаравши нікого із злочинців у погонах і без погонів, президент П. Порошенко тим самим узяв на себе всю відповідальність за поразки Українського війська на Донбасі. Такої думки дотримується більшість мешканців усіх регіонів України.

То чи почала відновлюватися довіра народу до влади відтоді, як президентом став Петро Порошенко, а главою уряду – Арсеній Яценюк? Вважають, що “так”, 20,8%, що “ні” – 45,4%, вагаються з відповіддю 33,8%. Якщо ці результати порівняти з даними минулорічного опитування у грудні 2013 р. щодо твердження “З перемогою на президентських виборах Віктора Януковича почала відновлюватися довіра народу до влади”, то на той час В. Януковичу не довіряли майже 65%, вагалися з відповіддю – 21,1%, довіряли – 14,1% опитаних. Порівняння показує, що після втечі колишнього президента України В. Януковича довіра до влади як такої почала відновлюватися, про що свідчить як зростання на 6,7% кількості згодних із твердженням, так і зменшення

на 19,4% кількості незгодних з ним. Проте за рахунок останніх зростає на 12,7% і кількість тих, хто вагається з відповіддю. Припускаємо, причина такого розподілу думок пов'язана з неспроможністю нинішньої влади опанувати зовнішні загрози та затягуванням реформ у країні.

Зважаючи на такий не зовсім переконливий результат, хотіли б з'ясувати, чи може спричинити вкрай скрутна соціально-економічна та нестабільна політична ситуація масові акції протестів громадян. Більш глобально це запитання можемо сформулювати так: чи буде третій Майдан?

Україна революційна. На запитання щодо можливості масових акцій протесту можна з досить високим ступенем упевненості відповісти “так”. Адже сьогодні критична більшість (61,4%) українців переконана, що доведений до відчаю народ має моральне право на будь-які акції протесту, ні в кого не питаючи на них дозволу. Майже вп'ятеро менше тих, хто це заперечує (13%). Ще чверть опитаних (25,4%) вагаються з відповіддю. Готовність приєднатися до масових протестів демонструють опитані мешканці всіх без винятку регіонів України: найбільшу – на Заході (67,8% проти 6,5% тих, хто не згоден), найменшу, але не менш переконливу більшість становлять мешканці Півдня (52,7% проти 20,5% тих, хто не згоден).

Разом з тим виключно економічною скрутою змотивувати населення до широких масових виступів навряд чи можливо, скоріше можуть піддатися збуренню окремі соціальні спільноти (згадаймо Податковий майдан). Попри зростання соціальної напруженості більш вагомим приводом для радикалізації суспільних настроїв та широких масових виступів є порушення прав і свобод людини.

Помаранчева революція та Революція Гідності – важливі віхи історії України. Але, незважаючи на низку паралелей, мета і першопричина їх були різними. У 2004 р. українці обстоювали право вибирати своїх лідерів, що стало початком побудови демократії та народження громадянського суспільства. У 2013–2014 роках народ України боровся вже за підзвітність своїх політичних лідерів. Спочатку протестні акції були спрямовані проти рішення В. Януковича відмовитися від угоди з Європейським Союзом, проте надалі їм на зміну прийшла критика засилля клану “сім’ї”, корупції та порушень прав людини. Це невдоволення об'єднало активістів як зі сходу, так і з півдня країни.

Так, одним з головних здобутків Революції Гідності стала відданість демократичним цінностям, яку продемонстрували українці у своїй боротьбі проти злочинної влади взимку 2013–2014 років. Тож нинішні політичні керманічі мають усвідомити, що яких би економіч-

них успіхів не досягла влада, більше половини українців (50,8%) нізащо її не підтримуватиме, якщо вона діятиме недемократично. Найбільш демократично налаштований Південь України (69,9%), що майже на 20% перевищує показники в інших регіонах. А проте більше ніж третина опитаних (36,4%) українців, у тому числі в Центрі та Сході, вагаються з відповіддю; таких найбільше серед мешканців більш слабого в економічному плані Західного регіону (43,6%) і найменше – серед більш заможного населення Південного регіону (22,8%). Заради економічних благ згодні підтримати недемократичну владу лише 12,6% опитаних по Україні в цілому; таких найбільше в Центрі та на Сході (15,5% і 14%, відповідно), найменше – на Заході та Півдні України (7,8% і 7,3%).

Разом з тим у суспільстві залишається незадоволеним запит на соціальну справедливість. І, мабуть, виключно бездіяльністю влади в боротьбі з корупцією можна пояснити те, що 54,1% українців переконані в тому, що сміттєві баки – найкраще місце для корумпованих депутатів і чиновників. Майже стільки ж незгодних із цим (22,5%) і тих, хто вагається з відповіддю (23,2%). Насторожує те, що за два місяці від часу проведення попереднього опитування в жовтні 2014 р. рівень радикалізації суспільства щодо цього питання зріс майже на 10%, а незгодних з такими методами протидії корупції у владі поменшало на 17%. Ступінь радикалізації суспільних настроїв досить високий у регіонах: 62,2% – у Центрі, 59,8 – на Заході, трохи більше 45% – на Сході і Півдні України.

Проте люстрація – слабкий замітник соціальної справедливості, оскільки наслідками революції стали руйнування економіки, розкол суспільства, хаос, втрата територій, а проте не було досягнуто головного – зміни політичної еліти. Тож заклик утримуватися від будь-яких виступів проти влади, адже вони послаблюють Україну перед лицем російського агресора, викликає в українців суперечливі почуття. Згодні із цим 35,4% українців; майже стільки (33,5%) не згодні, трохи менше опитаних (30,8%) вагаються з відповіддю. На Сході і Півдні України частка протестно налаштованих громадян дещо вища (41% і 35%, відповідно), ніж у Західному і Центральному регіонах (26,7% і 29,8%, відповідно). Частка помірковано стриманих така ж, як і по Україні в цілому, і становить близько третини опитаних. Припускаємо, причина такої суперечливості в поки що не зміцнілому у свідомості українців розумінні того, що війна стала дуже вагомим аргументом для збереження старих владних конструкцій та виправдання вакууму реформ у країні.

Утім, 40,4% опитаних вважають масові виступи протесту єдиним способом домогтися змін на краще, чверть респондентів (25,1%) із цим не згодні, вагаються з відповіддю 34,2%. Серед мешканців Західного і Центрального регіонів більше протестно налаштованих громадян (47,6% і 46,3%, відповідно), ніж у Східному і Південному регіонах (32,6% і 34%). Отже, ми не можемо виключити черговий сплеск соціального обурення, що за певних умов буде спроможним викликати третій Майдан. Але за своєю сутністю це буде зовсім інший Майдан.

Країна перенасичена зброєю. Попри те, що вогнепальною зброєю нині володіють 4,4% громадян України¹, якби всі бажаючі (23,9% опитаних) могли її придбати, кількість легальних власників вогнестрілів збільшилася б майже у 5,5 рази. Про свою особисту готовність під час масових заворушень, мітингів і демонстрацій застосувати силу, а то і зброю заявили 29,2% респондентів. Із них однозначно готові робити це 10,4%. Здавалося б, небагато, але якщо ці люди матимуть змогу реалізувати свої уявлення про наведення ладу в країні, це може запустити ланцюгову реакцію, яка врешті здатна призвести як до громадянської війни, так і до встановлення військової диктатури чи взагалі руйнування держави. При цьому силові методи та зброю готовий використовувати кожний третій опитаний Західного (34,1%) та Центрального (33,5%) регіонів. На Сході і Півдні на користь силових методів висловилося значно менше респондентів – 26,4% і 13,9% відповідно. Різниця, вочевидь, пояснюється тим, що на Сході та Півдні вже переконалися на практиці, до чого це призводить.

Тож, з одного боку, видається риторичним питання про сенс масових протестів, якщо, на думку 41,9% опитаних українців, їхніми плодами користуються лише політики та олігархи. Проте порівняно з минулорічним опитуванням у грудні 2013 р. переконаних у цьому (51,2%) цьогоріч поменшало приблизно на 10%. Після минулорічного сплеску в грудні 2013 р. до 29,1% кількості незгодних із цим твердженням (а це кожен третій українець), тих, хто вбачає сенс у масових виступах, поменшало цьогоріч до 25,9% (це кожен четвертий українець); а ось тих, хто вагається з відповіддю, побільшало – з 19,6% у 2013 р. до 32,1% у 2014 р. Найбільшу відданість протесту та силі його впливу на ситуацію виявляють мешканці Західного регіону: лише 19,9% опитаних вважають, що масові виступи не мають сенсу, тоді як

¹ Ця цифра фактично збігається з офіційними даними, відповідно до яких на сьогодні громадяни України легально мають близько 2 млн одиниць вогнепальної зброї. Тобто власників такої зброї приблизно 5,6% від загальної кількості громадян віком від 18 років.

36,9% не згодні з цим, вагаються з відповіддю 43,2% опитаних. Найбільш скептично налаштовані мешканці Півдня України: 61,7% вважають, що плодами масових протестів користуються лише політики та олігархи, тоді як 16,5% із цим не згодні, вагаються з відповіддю 21,8%.

З другого боку, сьогодні в країні спостерігається дефіцит лідерів, політичних сил або представників громадських організацій, здатних повести за собою людей, завоювати їхні уми і серця. “Старійшини” українського політикуму втрачають останні залишки довіри людей; нові обличчя поки що не мають ані державницького досвіду, ані достатніх сил для боротьби зі старою системою. Спроби ж висунути на цю роль “армійські” (армійський склад) чи “батальйонні” сили (комбатів), які пройшли зону АТО, поки що справляють враження спроб створення нового політичного проекту та потребують, на нашу думку, окремої уваги, прискіпливого спостереження та аналізу.

Отже, можна погодитися з тим, що соціальні питання та питання конкретних політичних реформ не можуть бути поставлені на порядок денний у близькому майбутньому масовою протестною хвилею, поки не спаде патріотична мобілізація й увага не перемкнеться із зовнішнього ворога на внутрішні українські проблеми [6]. Таким чином, в умовах нинішніх соціальних реалій можемо говорити про тенденцію переходу протестної активності в якісно новий стан протестної мобілізації, а саме: оскільки динаміка суспільних очікувань, турбулентність громадської думки залежать як від ситуаційних чинників, так і від дій центральної влади в регіонах України, остільки в кризові періоди відбувається певний сплеск протестних настроїв, які нашаровуються на динаміку недовіри до держави як такої чи принаймні до органів державної влади та управління. Зрозуміло, рівень суспільно-політичної активності залежить від багатьох чинників і їх має бути багато, аби протестні настрої переросли в реальні протестні дії. Відтак найближчий час віщує важкопрогнозовані, ситуативні комбінації майбутнього, що можуть спричинити масові заворушення.

Демаркаційні лінії регіонів України. Географічні та історичні особливості України, специфіка її економічного, політичного та соціокультурного розвитку утворили складний етнополітичний образ країни. Історично зумовлені соціокультурні розбіжності між її регіонами були культивовані вченими-гуманітаріями і, за відсутності справді продуманої та грамотної політики розвитку регіонів, стали підґрунтям для конструювання міфу про дві України, що мають полярні цивілізаційні, ментальні, мовні, зовнішньополітичні та інші орієнтири. Упро-

довж усіх років незалежності карта регіональних розбіжностей цілеспрямовано розігрувалася українськими політиками, укорінення цих міфів у масовій свідомості та фрагментація суспільства були в інтересах різних кланово-олігархічних (у тому числі кримінальних) груп. Трагічним результатом такої політичної “далекоглядності” став негласний “пакт еліт” щодо поділу її регіональної структури на певні територіальні анклавні і, як наслідок, “регіоналізація” політичних партій, регіональний лобізм. Цілком закономірно, що політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин, проблем вживання мови на нерві ціннісного розколу давала змогу використовувати традиційне ідейно-політичне протистояння російсько- та українськомовних регіонів країни як технології маніпулювання масовою свідомістю. Враховуючи те, що етнічні спільноти, що ідентифікують себе як українсько- та російськомовні, разом становлять майже 95% населення країни, а на всі інші етнічні групи припадає близько 5% населення країни, політичні сили, що за роки незалежності так і не заручилися підтримкою переважної більшості населення, найбільш активно використовували зв’язок між культурно-мовними та політико-ідеологічними уподобаннями в передвиборній боротьбі та робили ставку або на російськомовні регіони, або на українськомовні.

Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що з листопада 2013 р. люди в Києві протестували не так проти курсу України на більш тісні зв’язки з Росією та перспективне членство України в Митному союзі, як закликали до більшої інтеграції з Європейським Союзом. Так, якщо переглянути відповіді українців на запитання щодо зовнішньополітичного курсу нашої країни на європейську інтеграцію або Митний союз, то виявиться, що протягом принаймні останніх 10-ти років кількість прихильників та противників обох векторів була майже однаковою і становила більшість населення України. Попри це в період з 2012 по 2014 р. кількість прибічників вступу до Євросоюзу зросла на 10% (з 48,2% до 58,9%, відповідно, а противників поменшало на 5% (з 34,2% до 29%); водночас прибічників вступу до Митного союзу поменшало на 20% (з 49,3% до 29,3%, відповідно), а противників побільшало майже на 20% (з 29,9% до 48,3%). Утім, регіональний розподіл у цьому питанні традиційно зберігає дзеркальну протилежність: станом на 2014 р. найбільш проєвропейськи налаштовані Західний (за – 86,5%, проти – 6%) і Центральний (за – 71,8%, проти – 15,2%) регіони, а найменш – Східний (за – 36,4%, проти – 52,2%) і Південний (за – 35,2%, проти – 43,9%) регіони; водночас найбільш проросійськи налаштований Східний регіон (за – 58%, проти – 25,4%), у решті регіонів виявлено обернене співвідношення розподілу відповідей.

Драматичні події останнього року в Україні, здається, остаточно переконали більшість українців, що Україна – європейська держава і має прямувати в Європу. Майже 2/3 українців (58,8%) не сумніваються в цьому. Кожен четвертий (25,1%) поки що вагається з відповіддю. Найменше тих, хто не підтримує євроінтеграційний курс України (15,9%). Традиційно проєвропейськи налаштовані Захід і Центр України (82,4% і 59,5%, відповідно). У Східному і Південному регіонах сьогодні число тих, хто підтримує європейський вектор розвитку України (48,3% і 47,1%, відповідно), майже дорівнює сумарній кількості тих, хто не згоден або вагається з відповіддю (51,7% і 53%, відповідно).

Ще одна лінія суспільного розмежування – питання мовної політики, яке досі залишається серед головних “водорозділів” українського суспільства. Трохи більше як половина українських громадян (53,3%) переконані – у незалежній Україні і державною, й офіційною може бути тільки одна мова – українська, кожен третій (28,4%) не згоден із цим, кожен п’ятий (18,2%) вагається з відповіддю. Традиційно різняться щодо цього питання позиції мешканців Західного і Центрального та Східного й Південного регіонів. Лише кожен третій мешканець Східного та Південного регіонів України (32,2% і 31,1%, відповідно) убаचाє єдиною державною українську мову.

Цілком закономірно, що більшість мешканців Сходу та Півдня України воліють, щоб українсько-російська двомовність була закріплена в Конституції (43,2% і 61,5%, відповідно). Кардинально не підтримують цю думку мешканці Західного регіону (77,3%). Приблизно стільки ж помірковано стриманих серед мешканців Центру України, тобто тих, хто не згоден або вагається з відповіддю (43,7% і 33,2%, відповідно). Попри те, що в цілому по Україні частка незгодних з офіційним закріпленням двомовності (42,3%) перевищує частку тих, хто згоден із цим (30,3%), жоден з опонентів не має переконливої більшості в цьому питанні. Найдивовижнішим є те, що на 24-му році незалежності України майже кожен четвертий її громадянин досі вагається з відповіддю. Водночас слід відмітити стабільне зростання кількості прибічників і зменшення кількості супротивників у цих питаннях протягом останніх 10 років.

Шляхи подолання кризи. Можна говорити про те, що криза в Україні була започаткована самою ж системою. Закладені в ній системотвірні принципи через ланцюжки причинно-наслідкових зв’язків породжували ті явища в самій системі та в навколишньому середовищі, які у своєму розвитку зробили систему повністю непридатною до застосування за призначенням та, врешті-решт, здатні знищити її. Чи

може ця криза бути подолана на основі власних ресурсів системи? Чи можна говорити про використання ситуації кризи як поворотного моменту та вихід на новий щабель розвитку через катастрофу колишньої системи? Щоб відповісти на ці запитання, звернімося до результатів репрезентативних опитувань ІСПП НАПН України.

З кожним роком збільшується частка українських громадян, які впевнені, що, хоч на шляху нашої державності багато перешкод, Україна повинна бути незалежною. Сьогодні частка тих, хто поділяє цю думку, становить майже 77%. Така переконлива більшість спостерігається в усіх регіонах країни і є найкращою відповіддю тим, хто поспішаєголосити про розкол та крах української державності.

На тлі суттєвого погіршення ситуації в країні та переконаності українців у спроможності органів державної влади гідно відповісти на виклики сьогодення спостерігається не менш динамічне зростання частки переконаних у тому, що саме патріоти здатні вивести країну з кризи, тож відродження національної самосвідомості дасть Україні змогу стати могутньою державою. За останній рік на 8% зросла кількість згодних з цією тезою – до 60,6% (у 2013 р. – 52,1%); не згодні – 16,6%, вагаються з відповіддю 22,6% опитаних. Припускаємо, що зростання рівня національної самосвідомості пов'язане не просто з теоретичним усвідомленням процесів національного відродження, а й з практичною готовністю людини до участі в розбудові незалежної держави, тож традиційно більшу готовність мобілізувати зусилля демонструють мешканці Західного і Центрального регіонів України – 74,7% і 62,9%, відповідно, а також кожен другий мешканець Півдня і Сходу України – 55,1% і 52%, відповідно.

Більшість українців не вважають, що Україна занадто різна і в одній державі нам не ужитися – кількість незгодних із цією тезою (59,6%) утричі перевищує частку впевнених у зворотному (17,4%). Таке співвідношення незгодних і згодних у грудні зафіксовано в усіх регіонах України. При цьому вельми істотно, що 68,3% респондентів вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо “того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує”. У Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2%. (На Донбасі частки тих, хто вірить у можливість збереження цілісності держави, і тих, хто не вірить, виявилися майже однаковими – понад 37% і близько 40%, відповідно).

На цьому тлі значної популярності набуває ідея започаткування загальнонаціонального діалогу щодо проекту майбутнього держави. Вважають, що Україна потребує його невідкладно, 33,7% опитаних;

що потребує, але після залагодження воєнного конфлікту на Сході, – 37,8%; не визначилися та дописали інший варіант відповіді 15%.

Таким чином, з огляду на результати наших моніторингових досліджень можна говорити про тенденцію перелому в мотиваційній спрямованості суспільної консолідації в Україні. Протягом тривалого часу в нашій країні її основою було об'єднання “проти” – проти злочинної влади, корупції, несправедливості, воєнної агресії. Перші ж перемоги в цьому протистоянні, набутки Революції Гідності стали важливим чинником об'єднання “за” – за справедливу владу та європейський вибір, за єдність країни і непорушність її кордонів, зрештою, за нові смисли й образи майбутнього суспільства. Тож за нинішніх умов консолідаційний чинник набуває сталого характеру і здатний перетворитися на основу сучасного державотворення, а його спрямованість багата в чому визначатиме і сам процес, і результат сучасних реформаторських починань.

Висновки.

1. Системна криза в Україні має вертикальний та горизонтальний виміри. По вертикалі це криза основних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної, а по горизонталі – криза інституцій (деформація та розпад); криза інтересів (зіткнення та боротьба); криза цінностей (конфлікт та нівелювання), криза ідентичностей (поляризація та розмивання).

2. Розуміючи суспільство та державу як цілісну і взаємопов'язану систему, базовим підґрунтям якої є інституційні (соціально-матеріальні) та культурні (психосоціальні) компоненти, дієюю формулою для України щодо розв'язання чотирьох основних завдань: державотворення, формування національної ідентичності, політичної нації та громадянського суспільства тощо – вважаємо єднання державно-політичного і соціально-економічного механізмів із механізмами соціально-культурних змін.

3. Україна повинна сформувати національно-культурне та ціннісне ядро своєї ідентичності. Формування і зміцнення національної єдності, регіональна реінтеграція та суспільна реконсолідація мають стати базовими умовами гарантування безпеки та незалежності держави. Діяльність щодо виконання цих завдань необхідно вивести на рівень довгострокового стратегічного пріоритету державної політики.

4. Збереження міжетнічної злагоди та зміцнення полікультурного характеру українського суспільства, з одного боку, консолідація етнічних українців та ідентифікація представників етнічних спільнот з українською державністю, з другого, та нормалізація відносин між центром і регіонами, міжрегіональне співробітництво, з третього, – ці

засоби духовної, політичної, територіальної єдності країни мають стати бар'єром на шляху до дезінтеграції в умовах системної кризи та збройного конфлікту на території України.

5. Ціннісно орієнтована комунікація може бути механізмом подолання виявів сепаратизму й радикалізму, зважаючи на загострення дискурсу міжрегіональних відмінностей і набуття регіонами важливого значення в сучасній демократичній Україні. Віднайдення спільних смислів та символів, що матимуть фундаментальне значення культурно-ціннісних засад для життя суспільства, забезпечення повноти розвитку його сучасного та майбутнього національного життя, буде одним з надскладних завдань збереження цілісності українського суспільства та держави.

6. Головним для державного управління вважаємо налагодження механізмів зворотних зв'язків між державним і недержавними секторами як єдиного (суспільно-політичного та державно-управлінського) інформаційно-комунікативного процесу. При цьому представникам органів державної влади та управління необхідно приділяти більше уваги тому, як звичайні громадяни оцінюють процеси, що відбуваються в країні, яким із можливих шляхів розв'язання проблем віддають перевагу, які виявляють схильності та уподобання. Мотиваційно-сміслова складова має стати підґрунтям консолідаційних процесів в Україні.

7. Основою для формулювання цілей і завдань подальшого розвитку українського суспільства і держави повинні слугувати не соціальні міфи, а факти і експертні оцінки. У зв'язку з цим перспективним вважаємо подальше науково-аналітичне осмислення соціальної ситуації особистісного і суспільного розвитку, зокрема аналіз впливу внутрішньої та зовнішньої політики на соціальну ситуацію в суспільстві та сфері освіти.

Література

1. Єрмолаєв А. Єдність країни: місія Сходу [Електронний ресурс] / Андрій Єрмолаєв // Дзеркало тижня. – № 13 (11 квітня 2014 р.). – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/yednist-krayini-misiya-shodu-.html>.
2. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналіт. доп. / авт. кол.: С. Ю. Римаренко (кер.), Ю. Ж. Шайгородський, В. В. Бушанський та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 188 с.
3. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський [та ін.] ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2014. – 132 с.
4. Слюсаревський М. М. Соціальна ситуація в Україні: спроба оцінки з погляду формування та прояву суб'єктного потенціалу особистості /

- М. М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2007. – Вип. 16 (19). – С. 109–126.
5. Фесенко В. Кризис в Украине в восприятии украинцев / Владимир Фесенко // Pro et contra. – 2014. – № 3–4 (63), май-август. – С. 26–35.
 6. Чи назриває новий Майдан? [Електронний ресурс] : прес-реліз / Центр дослідження суспільства. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/releases/39>.

References

1. Yermolaiev, A. (2014). Yednist krainy: misiia Skhodu [The unity of the country: East mission]. *Dzerkalo tyzhnia* [Mirror of the Week], № 13, 11.04.2014 (ukr).
2. Rymarenko, S. Yu., Shayhorodskyy, Yu. Zh., Bushanskyy, V. V. (2014). *Politychni tekhnologii rehulyuvannya mizhetnichnoi ta mizhkonfesiinoi vzaємodii u novitnikh ukrainskykh realiiakh* [Political technologies of the regulation ethnic and confessional interaction in the newest Ukrainian realities]. Kyiv: Publ. of I. F. Kuras Institute of political and etnonational researches of National Academy of Sciences of Ukraine (ukr).
3. Zhalilo, Ya. A., Kononenko, K. A., Yablonskyy, V. M. (2014). *Systemna kryza v Ukraini: peredumovy, ryzyky, shliakhy podolannya* [System crisis in Ukraine: preconditions, risks and ways to overcome]. Kyiv: The National Institute for Strategic Studies Publ. (ukr).
4. Slysarevskyy, M. M. (2007). Sotsialna sytuatsiia v Ukraini: sprobа otsinky z pohliadu formuvannya ta proiavu subiektnoho potentsialu osobystosti [The social situation in Ukraine: an attempt to assess in terms of creation and manifestation of subjective potential of the individual], *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific studies of social and political psychology], 16 (19) (ukr).
5. Fesenko, V. (2014). Krizis v Ukraine v vospriyatii ukraintsev [The Crisis through the Eyes of Ukrainians]. *Pro et contra* [Pro et contra], 3–4 (63) (rus).
6. Chy nazrivaie novyi Maidan? [Do looming a new Maydan?], <http://www.cedos.org.ua/uk/releases/396/> [downloaded 1 March].

Суший Е. В. Динамика политических и психологических процессов в современной Украине

Факторы формирования нынешней ситуации в Украине проанализированы в ситуационном контексте, определены ее характерные тенденции и перспективы дальнейшего научно-аналитического осмысления. Уделено внимание макросредовым параметрам социальной ситуации, которая складывается сегодня в стране. На основе анализа результатов всеукраинских репрезентативных опросов ИСПП НАПНУ определено, что повышение социальной напряженности в обществе является прежде всего показателем снижения доверия населения к государственной власти, усиливающегося фактором политического манипулирования, когда определенные сегменты общественного

мнения артикулируются и искусственно делаются “важнейшими” в критические моменты развития Украинского государства. Эти сегменты, как то: язык, историческая память, внешнеполитические ориентации и т. п., приобретая определяющее значение накануне избирательных кампаний и практически исчезая в период между ними, превращаются в демаркационные линии разграничения регионов Украины и становятся факторами общественной дезинтеграции. Утверждается, что динамика общественных ожиданий, турбулентность общественного мнения зависят как от ситуационных факторов, так и от действий власти в разных регионах страны, поэтому в кризисные периоды происходит определенный всплеск протестных настроений, которые накладываются на динамику недоверия к государству как таковому или, по крайней мере, к органам государственной власти и управления. Несмотря на то, что уровень общественно-политической активности зависит от многих факторов и их должно быть много, чтобы протестные настроения переросли в реальные протестные действия, ближайший период угрожает нам труднопрогнозируемыми, ситуативными комбинациями будущего, которые могут вызвать массовые беспорядки.

Ключевые слова: социальная ситуация, ситуационные факторы, системный кризис.

Sushyi O. V. The dynamics of the political and psychological processes in contemporary Ukraine

The factors of developing the current situation in Ukraine are analyzed in the situational context. The trends that characterize it are defined as well as the prospects for its further research and analytical thinking. Attention is given to macro parameters of the current social situation in the country. Based on the analysis's results of a nationwide representative surveys done by ISPP NAPS, it was determined that the increase in social tension in society is primarily a measure of reducing public confidence in the government, enhanced factor of political manipulation, when certain segments of public opinion are articulated and made “important” at critical moments in the Ukrainian statehood. These segments, such as language, historical memory, the foreign policy orientation, etc., acquiring decisive importance on the eve of election campaigns and virtually disappeared in the period between elections, turned into demarcation line dividing the regions of Ukraine and become factors of social disintegration. It is argued that since the dynamics of public expectations, the turbulence of public opinion depends on situational factors and the actions of the authorities in the regions of Ukraine, to the extent in times of crisis there are certain surge of protest moods, which are superimposed on the dynamics of distrust of the state as such, or at least to the institutions of state power and management. Despite the fact that the level of political activity depends on many factors and there should be a lot of these factors for protest moods to develop into real protest actions, the near future may bring us difficult unpredictable, situational combinations of the future, which may trigger mass riots.

Key words: social situation, situational factors, system crisis.